

ЗМІСТ

Розділ 1.	Холодні голови та гарячі серця	7
Розділ 2.	Злет лебедів	14
Розділ 3.	Божественна економіка	20
Розділ 4.	Закоханість у золото	26
Розділ 5.	Благословіння природи	32
Розділ 6.	Невидима рука	38
Розділ 7.	Пшениця і залізо	44
Розділ 8.	Ідеальний світ	51
Розділ 9.	Надто багато ротів	57
Розділ 10.	Робітники світу	63
Розділ 11.	Досконалий баланс	70
Розділ 12.	Затулити сонце	76
Розділ 13.	Прибутковість війни	82
Розділ 14.	Надокучливий сурмач	89
Розділ 15.	Кока-кола чи пепсі-кола?	95
Розділ 16.	Людина з планом	102
Розділ 17.	Розкидання грошима	109
Розділ 18.	У нікуди	115
Розділ 19.	Творча деструкція	121
Розділ 20.	Дилема в'язнів	127
Розділ 21.	Тиранія уряду	133
Розділ 22.	Великий поштовх	139
Розділ 23.	Усеохопна економіка	145
Розділ 24.	Зростання	151

Розділ 25.	Солодка гармонія	157
Розділ 26.	Розділений світ	163
Розділ 27.	Наповнити ванну	169
Розділ 28.	Правління клоунів	176
Розділ 29.	Грошова ілюзія	182
Розділ 30.	Зазираючи в майбутнє	189
Розділ 31.	Спекулянти атакують	195
Розділ 32.	Порятунок знедолених	201
Розділ 33.	Знаючи мене, знаючи тебе	207
Розділ 34.	Порушення обіцянок	213
Розділ 35.	Недораховані («зниклі») жінки	219
Розділ 36.	Затьмарення свідомості	225
Розділ 37.	Економічна теорія в реальному світі	231
Розділ 38.	Банкіри дичавіють	237
Розділ 39.	Гіганти в небі	244
Розділ 40.	Чому варто бути економістом?	250

Розділ 1

ХОЛОДНІ ГОЛОВИ ТА ГАРЯЧІ СЕРЦЯ

Той факт, що ви тримаєте цю книжку в руках, робить ваше становище особливим. Для початку ви (або той, хто вам її дав) мали гроші, щоб видання придбати. Якби ви були з бідної країни, ваша сім'я, напевно, ледь заробляла б по кілька доларів на день. Більшість грошей витрачали б на їжу, а на книжки наряд чи щось залишилося б. Навіть якби вам таки дістався примірник, найімовірніше, він виявився б непотрібним, оскільки ви не змогли б його прочитати. У Буркіна-Фасо, бідній країні Західної Африки, уміє читати менше ніж половина молодих людей, а серед дівчат, либонь, лише третина. Замість вивчати алгебру чи мови, 12-річна дівчинка там, найпевніше, проводить день, тягаючи відро з водою до оселі своєї родини. Можливо, ви не вважаєте себе та свою сім'ю дуже заможними, але багатьом людям у всьому світі витрачати гроші на книжки і вміти читати — це так само неймовірно, як полетіти на Місяць.

Люди, які палають цікавістю, а можливо, і гнівом через таку величезну різницю, часто звертаються до економіки. Ця наука вивчає те, як суспільства використовують наявні ресурси: землю, вугілля, робочі руки та машини, що беруть участь у виготовленні корисних товарів, як-от хліба чи взуття. Економіка показує, чому абсолютно неправильно стверджувати — мовляв, люди в Буркіна-Фасо бідні,

бо вони, як дехто каже, ледачі. Багато з них працюють дуже важко, але вони народилися в країні, де економіка загалом не вельми ефективна. Чому в Британії є будівлі, книжки та педагоги, необхідні для навчання дітей, а Буркіна-Фасо не може такого досягти? Це надзвичайно складне запитання — ніхто так і не дійшов до його глибинної суті. Економічна наука намагається.

Ось вагома причина захопитись економікою і, можливо, висловити власні уявлення щодо цього. Економіка — питання життя і смерті. У немовляти, що народилося сьогодні в багатій країні, шанси померти до п'яти років крихітні. Смерть маленької дитини є рідкісною приголомшливою подією. Однак у найбідніших країнах світу понад 10% дітей не доживають до п'яти років через брак їжі та ліків. Підлітки там часто почуваються щасливцями, бо вижили.

Слово «економіка» може здатися дещо сухим: на гадку спадають купи нудної статистики. Але насправді ця наука про те, як допомогти людям вижити, а також бути здоровими й освіченими. Ідеться про те, як людям отримати все, що їм потрібно для повноцінного, щасливого життя, і чому декому це не вдасться. Якщо ми знайдемо розв'язання основних економічних проблем, то, певно, зможемо кожному дати шанс на краще життя.

У наш час економістам притаманний особливий спосіб ставлення до ресурсів: до цегли для будівництва школи, препаратів для лікування хвороб, необхідних людям книжок... Вони говорять про «обмеженість» цих запасів. У 1930-х роках британський економіст Лайонел Роббінс визначив економіку як вивчення дефіциту. Рідкісні речі, такі як діаманти чи білі павичі, є дефіцитними, але для економістів ручки та книжки теж є такими, хоча їх легко можна знайти вдома чи в місцевій крамниці. Під дефіцитом вони розуміють, що кількість товарів обмежена, а бажання людей потенційно необмежені. Якби ми могли, то продовжували б купувати нові й нові ручки та книжки, але це неможливо, оскільки все має вартість. Отже, нам доводиться робити вибір.

Подумаймо трохи більше про ідею вартості. Вартість — це не лише фунти стерлінгів чи долари, хоча вони важливі. Уявіть, як студент вибирає, який предмет вивчати наступного року. Варіанти — історія чи географія, але не обидва. Хлопець вибирає

історію. Яка вартість такого вибору? Її становить те, від чого ви відмовляєтеся, — можливість дізнатись про пустелі, льодовики та столиці. А як щодо вартості нової лікарні? Ви можете скласти калькуляцію видатків на цеглу та сталь. Але якщо задуматися з погляду альтернативних можливостей, то вартістю буде залізнична станція, яку ми могли б побудувати замість лікарні. Економісти називають це «альтернативною вартістю»; її можна легко не помітити. Дефіцит і альтернативна вартість указують на основний економічний принцип: є вибір між лікарнею та залізничною станцією, торговим центром і футбольним полем.

Отже, економіка розглядає те, як ми використовуємо обмежені ресурси для задоволення потреб. Але проблема ширша. Як змінюється вибір людей? Ті, хто живе в бідних суспільствах, стикаються зі справді складними дилемами: їжа для дітей чи антибіотики для хворої бабусі. У багатих країнах, таких як Америка або Швеція, подібний вибір трапляється рідко. Можливо, людям доводиться вибирати між новим годинником і останньою моделлю айпеда. Проте й багаті країни стикаються із серйозними економічними проблемами: інколи фірми банкрутують, а працівники, втративши роботу, вишукують гроші, щоб придбати одяг для своїх дітей, але такі ситуації рідше стосуються життя та смерті. Тож центральним питанням економіки є те, як суспільства долають найгірші наслідки дефіциту, і чому деяким із них це не так швидко вдається. Щоб отримати достеменну відповідь, потрібно більше, ніж опанувати знання про альтернативні витрати, які допомагають розібратися — варто нам споруджувати нову лікарню чи футбольне поле, купувати новий айпед чи годинник. Відповідь має спиратися на економічні теорії різних напрямів і глибоке знання того, як насправді працюють різні економіки в реальному світі. Ознайомлення з поглядами історичних мислителів на економіку є чудовим початком; їхні ідеї показують, якими напрочуд різноманітними були спроби економістів.

Очевидно, що економісти вивчають «економічну науку». В ній ідеться про витрачання ресурсів, створення нових речей і рішення стосовно того, хто що отримує. Наприклад, виробник купує тканину та наймає працівників для виготовлення футболок. Споживачі — ми з вами — ходять по магазинах і, якщо мають у кишені

гроші, можуть придбати такі товари, як футболки (які «споживають»). Ми також споживаємо «послуги» — сутності, що не є фізичними предметами, — наприклад, стрижку волосся. Більшість споживачів водночас є і працівниками, оскільки вони заробляють гроші на роботі. Фірми, працівники та споживачі — це ключові елементи економіки. Але банки та фондові ринки — «фінансова система» — теж впливають на використання ресурсів. Банки позичають гроші фірмам, тобто їх «фінансують». Коли хтось надає позику виробникові одягу на будівництво нової фабрики, в нього з'являється можливість купити цемент, який піде на спорудження фабрики, а не мосту. Щоб залучити гроші, компанії іноді продають «частку власного капіталу» (або «акції») на фондовому ринку. Коли ви володієте акціями Toshiba, вам належить крихітна частина цієї компанії, і якщо справи в неї йдуть добре, то вартість акцій зростає, і ви стаєте багатшими. Уряди теж є частиною економіки. Вони впливають на використання ресурсів, коли витрачають гроші на нову автостраду чи електростанцію.

У наступному розділі ми познайомимося з першими мислителями, які задумалися над економічними питаннями, — стародавніми греками. Слово «економіка» походить від грецького «ойкономія»* (від «ойкос» — будинок та «номос» — закон або правило). Тож для греків економіка полягала в тому, як домогосподарства розпоряджаються своїми ресурсами. Сьогодні вона охоплює також вивчення фірм і галузей. Але домогосподарства та їхні члени все ще залишаються основними суб'єктами. Зрештою, саме люди купують речі й формують робочу силу. Отже, економіка — це вивчення поведінки людей у господарській діяльності. Якщо вам дарують 20 фунтів стерлінгів на день народження, як ви вирішуєте, на що їх витратити? Що змушує працівника погодитися на нову роботу за певну платню? Чому деякі люди дбайливо зберігають гроші, а інші тринькають їх на палац для домашнього улюбленця — собаки?

* Арістотель ототожнював «економіку» саме з оптимальним веденням домашнього господарства, а ось діяльність із накопичення статків називав «хрематистикою». Проте саме перший термін («економіка») прижився, його використовують для позначення суспільних відносин, пов'язаних з виробництвом, розподілом і споживанням товарів, робіт і послуг задля збільшення добробуту. — Тут і далі примітки наукового редактора, якщо не зазначено іншого.

Економісти намагаються підходити до таких питань науково. Можливо, на згадку слова «наука» у вас зринають образи колб, у яких булькотить рідина, та рівнянь, написаних на чорній дошці, — речей, доволі далеких від питання, чи достатньо в людей їжі. Насправді економісти пробують пояснити господарювання на зразок того, як представники природничих наук — політ ракети. Фізики шукають природні «закони» — як одне спричиняє інше — наприклад, визначають зв'язок ваги ракети з висотою її польоту. Економісти вивчають закони, пов'язані з господарюванням, — скажімо, як чисельність населення впливає на кількість доступної їжі. Це називається «позитивною економікою». Закони не є добрі чи погані. Вони просто описують систему.

Якщо ви вважаєте, що економіка повинна цікавитися не лише цим, то маєте абсолютну рацію. Подумайте про африканських малюків, позбавлених дитинства. Чи досить описати ситуацію і заспокоїтися? Звичайно, ні! Якби економісти не робили висновків, вони були б безсердечними. Ще одна галузь — «нормативна економіка», яка говорить про те, добре чи погано складається економічна ситуація. Коли супермаркет викидає незіпсовані харчові продукти, то ситуацію можна оцінити як погану, оскільки це марнотратство. І коли ви розмірковуєте про різницю між багатими та бідними, то теж робите висновок, що це погано, бо несправедливо.

Якщо точне спостереження та розумне судження поєднуються, то економіка може стати тією силою, що спонукає до змін, — створення багатшого, справедливішого суспільства, в якому більшість із нас мали б гідне життя. Як одного разу сказав британський економіст Альфред Маршалл, економістам потрібні «холодні голови, але гарячі серця». Справді, опишіть світ як науковець, але не позбавлений співчуття до людських страждань навколо вас, а потім спробуйте змінити стан справ на краще.

Сучасна економіка, яку славні хлопці вивчають в університетах, з'явилася порівняно недавно з огляду на тисячі років людської цивілізації. Вона виникла кілька століть тому, коли зародився капіталізм — тип економіки, нині притаманний більшості країн. У його умовах більшість ресурсів — їжу, землю та людську працю — люди купують і продають за гроші. Ця купівля-продаж називається «ринком». Також існує група людей, капіталістів, які

володіють капіталом: грошми, машинами та підприємствами, необхідними для виготовлення товарів. Інша група, робітники, працюють на фабриках і заводах капіталістів. Сьогодні складно уявити інший спосіб господарювання. Але до капіталізму все було інакше. Люди вирощували власну їжу, а не купували її. Звичайні люди працювали не на компанії, а на господаря землі, на якій вони жили.

Проти математики чи літератури економічна наука є новим явищем. Головно вона займається питаннями, які турбують капіталістів: купівлею, продажем і цінами. Значна частина нашої книжки стосується саме цієї галузі економіки. Але ми також розглянемо економічні ідеї, які з'явилися набагато раніше. Зрештою, кожне суспільство, капіталістичне чи ні, повинне розв'язувати проблему, як нагодувати й одягти своїх членів. Вивчаючи зміну економічних ідей, ми побачимо, як видозмінювалася сама економіка, як люди, працюючи на полях і заводах та збираючись за обіднім столом, намагалися подолати дефіцит ресурсів.

Чи завжди економісти описують господарську діяльність і виносять судження як сумлінні науковці та мудрі філософи? Іноді їх звинувачують у нехтуванні труднощами, з якими стикаються знедолені групи населення, котрі залишаються позаду в економічному поступі, наприклад жінки та чорношкірі. Це тому, що впродовж історії економічні мислителі часто походили з привілейованих груп суспільств? На початку XXI століття сталася велика криза, спричинена нерозважливою діяльністю банків*. Люди звинувачували економістів у тому, що вони цього не передбачали. Дехто підозрював, що це зумовлено перебуванням фахівців під впливом тих, хто наживався на економіці з домінуванням фінансів і великих банків.

Мабуть, економістам потрібне щось інше, щоб зберігати голови холодними, а серця — гарячими, — самокритичний погляд,

* Ідеться про світову економічну кризу 2007–2008 років. Банки створили надскладні фінансові інструменти, що обслуговували ринок іпотечного кредитування. Сталося так, що в грошовому вираженні обсяг цих фінансових інструментів суттєво перевищував сам ринок нерухомості. Не озираючись на ризики, банки продовжували кредитувати тих, хто не мав змоги повернути вже позичене. Але врешті-решт криза сталася — у 2009 році світова економіка впала. Криза походила зі США, та, оскільки сучасний світ є дуже тісним і взаємозалежним, українська економіка постраждала тоді значно більше за американську.